הרב שלמה זאב פיק

איסור שבירת עצם בפסח – טעמו וגדריו

א. מקורות האיסור
ב. טעם המצווה וגדריה
ג. אכילה על השובע
ד. עצם שאין עליה כזית בשר
ה. שבירת עצם דרך אכילה
ו. השובר עצם אחר זמן אכילה
ז. איסור שבירת עצם בפסח טמא
ח. שבירת עצם בקרבן פסח פסול
ט. הפוגם כדי חגירת ציפורן בעצם של קרבן פסח

א. מקורות האיסור

שנינו במסכת פסחים:

> השובר את העצם בפסח הטהור הרי זה לוקה ארבעים; אבל המותיר בטהור והשובר בטמא אינו לוקה את הארבעים. (משנה, פסחים ז, יא)

איסור שבירת עצמות בפסח הטהור נוהג בין בפסח ראשון ובין בפסח שני. בגמרא (פסחים פה ע"א) מבואר שההשוואה בין פסח ראשון לפסח שני בעניין זה מתחייבת מן ההיקש הכללי ביניהם, הנלמד מן האמור בפסח שני (במדבר ט, יב): "ככל חוקת הפסח יעשו אותו", ואעפ"כ חוזרת התורה במפורש על איסור זה גם בפסח שני, כדי ללמדנו שאסור לשבור עצם אפילו על מנת לאכול את המוח שבתוכה (ואין עשה דוחה ל"ת בעניין זה).

עם זאת הרמב"ם מבאר שאיסור שבירת עצם בפסח שני נלמד מן הציווי המפורש החוזר בפרשת פסח שני:

> השובר עצם בפסח טהור הרי זה לוקה, שנאמר: "ועצם לא תשברו בו". **וכן נאמר בפסח שני: "ועצם לא תשברו בו".** אבל פסח שבא בטומאה אם שבר בו עצם אינו לוקה, מפי השמועה למדו, "לא תשברו בו" – בטהור ולא בטמא... (קרבן פסח י, ה)

---

* אני מודה לעורך המאמר שחידד הדברים והציג אותם באופן מהותי – עד כדי שבמידה מסוימת פנים חדשות הגיעו לכאן.

הרמב"ם אף מונה בספר־המצוות את שני הציוויים הללו, של פסח ראשון ופסח שני, כשתי מצוות לא־תעשה נפרדות:

> **והמצוה הקכ"א** היא שהזהירנו משבור עצם מעצמות קרבן פסח והוא אמרו: "ועצם לא תשברו בו". ומי ששבר עצם מעצמיו לוקה...
>
> **והמצוה הקכ"ב** היא שהזהירנו משבור עצם מעצמות פסח שני גם כן. והוא אמרו יתעלה בו: "ועצם לא תשברו בו". ומי ששברו גם כן חייב מלקות. ובגמרא פסחים אמרו "כשהוא אומר 'ועצם לא תשברו בו' בפסח שני, שאין תלמוד לומר, שכבר נאמר: 'ככל חקת הפסח', הוי אומר: אחד עצם שיש בו מוח ואחד עצם שאין בו מוח"...

המנחת־חינוך העיר שלכאורה יש לפנינו טעות סופר, שהרי בפסוק בפסח ראשון נאמר (שמות יב, מו): "ועצם לא **תשברו** בו", ואילו בפסח שני נאמר (במדבר ט, יב): "ועצם לא **ישברו** בו", ואילו הרמב"ם, בהלכות ובמניין המצוות, מזכיר גם לגבי פסח שני את הציווי: "ועצם לא **תשברו** בו".

בעקבות הנחתו שלפנינו טעות סופר, מסתפק המנחת־חינוך לגבי מקרה שטעות זו תיפול גם אצל המתרה בחברו שלא לשבור עצם מקרבן הפסח השני כדי שלא לעבור משום "לא **תשברו**" האמור בפסח ראשון – האם השובר לוקה, שהרי הדין הוא שאין אדם לוקה עד שיתרו בו באופן מפורש על איזה לאו הוא עתיד לעבור, ואם התרו בו משום לאו אחר יוכל לומר שסבור היה שמשטה הוא בו.[1] מצד אחד, כבר אמרה הגמ' שמכיוון שהוקשו שני הפסחים זה לזה אין צורך בחזרה על הציווי בפסח שני, וכפל הציוויים בא ללמדנו דין אחר (איסור שבירת עצם לשם אכילת המוח), ואם כן ייתכן שגם אילו התרו בו מן האמור בפסח הראשון – התראתו התראה. אך מאידך, "אפשר כיון דכתב הקרא עתה בדבר זה שנאמר בפירוש, יצא מכלל הלאו הראשון לגמרי... וצ"ע". ומסכם המנחת־חינוך את ספקו:

> ונראה כיון דמוני המצות חשבום לשני לאוין, הוי כל אחד בפני עצמו, ואם כן לא מהני התראה בפסח שני רק משום מקרא הכתוב בו, ומ"מ צ"ע.

וכן כתב בפשיטות הרב יצחק זילברשטיין בספרו חשוקי חמד (בבא מציעא קטז ע"א).

---

1. לגבי המקרה ההפוך, של אדם שהתרו בו בפסח הראשון לבל ישבור עצם משום האמור בפסח השני ("לא ישברו"), פשיטא למנחת־חינוך שאינו לוקה.

ב. טעם המצווה וגדריה

מכיוון שהתורה מקדימה לפרשת קרבן הפסח את המילים (שמות יב, מג): "זאת חוקת הפסח" נראה על פי פשוטו של מקרא שכל דיניו, כולל איסור שבירת עצם, הם "חוק", ללא טעם מושכל.

אכן חכמי ישראל הציעו כמה טעמים לאיסור שבירת העצם, ומצאנו שני טעמים עיקריים לאיסור זה. בספר־החינוך כתב שזהו מנהג עניים ולכן אינו מתאים לקרבן המסמל חירות:

> שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרר העצמות ולשברם ככלבים, לא יאות לעשות ככה כי אם לעניי העם הרעבים. ועל כן בתחלת בואנו להיות סגולת כל העמים ממלכת כהנים ועם קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו לה באותה שעה... . (ספר החינוך, מצוה טז)

טעם זה הובא גם בדברי הרלב"ג (בפירושו לשמות יב, מג), אולם בהבדל קטן. בניגוד ל'חינוך' שדיבר על מצווה ייחודית על הגברא לאכול את הפסח כבני מלכים, ולא כאכילה רגילה, הרלב"ג תולה זאת בכבוד הקרבן, "שלא ינהגו בו מנהג גרגרנות".

לעומת זאת, הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג פרק מו) תולה טעם איסור זה בצורך לאכול את הפסח בחיפזון. ואע"פ שדין חיפזון נאמר במקורו רק בפסח מצרים, "צוה לעשות הענינים ההם לנצח, לזכרון איך היה הענין":

> כי כמו שהמצה מפני החפזון שלא היה שם פנאי לעשות תבשיל ולתקן מאכלים, ואפילו להתאחר לשבור עצמותיו ולהוציא מה שבהן נאסר, כי כבר זכר עקר הענין בכל אלו, והוא אמרם ואכלתם אותו בחפזון, ואין עם החפזון פנאי לשבר העצמות, ולא לשלוח ממנו מבית לבית ולהמתין השליח עד שישוב, שאלו כלם מעשה ההתרשלות והפנאי. (מורה הנבוכים ח"ג, מו)

אכן עניין החיפזון תופס אצל הרמב"ם מקום מרכזי גם בנוסח ההגדה שלו:

> נוסח ההגדה שנהגו בה ישראל בזמן הגלות כך הוא: **מתחיל על כוס שני ואומר בבהילו יצאנו ממצרים** הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים...

וכן כתב הרשב"ם (שמות יב, מו): "ועצם לא תשברו בו – כדרך אכילת חיפזון". ואף הרלב"ג (שם) מזכיר טעם זה.

כידוע, אף למצוות המוגדרות כ"חוק" ניתנו טעמים לשבר את האוזן, אלא שטעמים אלו אינם חלק מהותי מגוף המצווה ואין מתחשבים בהם בפסיקת הלכה במצבים שונים. לפיכך יש לדון אם הטעמים הנ"ל של נראה כעני רעבתן (חינוך) או

זכר לחיפזון (רמב"ם במורה) הם חלק מגדרי המצווה ויש להם השפעה על דיניה ופרטיה, או שמא הנם רק טעם רעיוני בלתי מחייב.

בפרקים הבאים נסקור כמה דינים מיוחדים שנאמרו בפסח, וננסה לברר האם יש להם זיקה לטעמים שהוזכרו לעיל והאם הם מושפעים או נגזרים מהם.

ג. אכילה על השובע

נחלקו הראשונים אם הדין שקרבן פסח נאכל על השובע הוא מדרבנן או מדאורייתא. לדעת ריב"א דין זה יסודו בתקנת חכמים, כדי שלא יבוא לשבור עצם מתוך רעבתנותו ויעבור איסור דאורייתא:

> אומר ריב"א דמשמע בירושלמי דהא דפסח נאכל על השבע היינו מדרבנן, גזירה משום שבירת עצם, שאם לא היתה באה על השבע מתוך שהוא רעב לאכול הבשר שסביב העצמות היה בא לידי שבירתן. (תוספות, פסחים ע ע"א ד"ה לאו חובה)[2]

לעיל ראינו כי לדעת החינוך איסור שבירת עצם מטרתו היא למנוע אכילה רעבתנית. הרעבתנות שעליה דיבר החינוך היא צורת אכילה **איטית** תוך ניקור כל פיסת בשר שאינה **מכובדת** ואילו ריב"א מדבר על החשש **מעשי** שאכילה רעבתנית **חפוזה** תביא לידי איסור. אך עם זאת, ישנו מכנה משותף לשניהם – כהדרכה על צורת האכילה. לכן סביר להניח שריב"א הבין שתקנת חכמים שהפסח יהיה נאכל על השובע היא הרחבה של הדין המקורי של איסור שבירת עצם. אולם, לפי הרמב"ם איסור שבירת עצם אינו קשור לרעבתנות ואין כל קשר בין הדברים.

מקור דעת ריב"א הוא בירושלמי פסחים ו,ד:

> תני: חגיגה הבאה עם הפסח היתה נאכלת תחילה, כדי שיאכל הפסח לשבע. ולא יאכל הפסח לשבע? ר' יוסי בי ר' בון בשם ר' יעקב בר דסיי: שלא יבא לידי שבירת עצם.

אולם מדברי הרמב"ם משמע שהאכילה על השובע היא דין דאורייתא:

> מצוה מן המובחר לאכול בשר הפסח אכילת שובע, לפיכך אם הקריב שלמי חגיגה בארבעה עשר, אוכל מהן תחילה ואחר כך אוכל בשר הפסח כדי לשבוע ממנו...
> (רמב"ם, קרבן פסח ח, ג)

---

2. וכן בתוס' פסחים קכ ע"א ד"ה מפטירין. וכך גם בהדר זקנים (לבעלי התוספות) לשמות יב, יא: '"ומקלכם בידכם' – שתהיו נכונים לדרך. 'מתניכם חגורים' – להלחם עם אויביכם. 'ואכלתם אותו בחפזון' – בטרם יבואו עליכם האויבים. 'פסח הוא לה'' – ולא תיראום. והפסח תקנו חכמים שיהא נאכל על השבע. ובירושלמי מפרש טעמא משום דעצם לא ישברו בו. וכשאדם רעב יש לחוש לשבירת עצם".

לשון הרמב"ם "מצווה מן המובחר" אינה מורה על תקנת חכמים, אלא על קיום דין דאורייתא בדרך מובחרת, כלומר, עצם האכילה מתוך שובע היא אכילה מובחרת, ואינה באה רק מפני סיבה חיצונית של מניעת שבירת עצם. מקור הדברים במכילתא דרבי ישמעאל:

> "על מצות ומרורים יאכלוהו" – מכאן אמרו, הפסח נאכל אכילת שבע ואין מצה ומרור נאכלים אכילת שבע. (מכילתא דרשב"י, פרשת בא, מסכתא דפסחא פרשה ו)

וכך דייק השבות־יעקב בפירושו למכילתא. ואכן הרמב"ם פיצל את הדברים וכתב את דין אכילה על השובע בפרק ח, ודין שבירת עצם בפרק י. וכן למד הרב מבריסק:

> והנה בתוס' בפסחים (דף ע ע"א ד"ה לאו חובה) הביאו ירושלמי דדין זה דנאכל על השובע בפסח הוא משום שלא יבוא לידי שבירת עצם ע"ש, הרי דשיטת הירושלמי דאין בפסח הדין הכללי דכל הקדשים דנאכלין על השובע, והטעם מכיון שזה אכילת בעלים דדוקא בחלק הכהנים יש דין דנאכל על השובע, אמנם לפי"ז צ"ע לבן תימא דס"ל דגם בחגיגת פסח יש דין שבירת עצם א"כ למה הוא נאכל תחילה בלא שובע לשיטת הירושלמי ומ"ש זה מפסח וצ"ע, אולם מהרמב"ם בהל' ק"פ (ח, ג) משמע דאין זה משום שבירת עצם כי אם זהו דין דנאכל על השובע דנלמד מקרא במכילתא, [ולדעת הירושלמי צ"ל דדרשת המכילתא אסמכתא בעלמא והטעם הוא משום שבירת עצם]. (חידושי הגרי"ז, מנחות דף כא ע"ב)

דברים אלו מתיישבים עם דברי הרמב"ם במורה נבוכים, שפירש את טעם איסור שבירת עצם לזיכרון חיפזון דמצרים, כלומר איסור שבירת עצם אינו הדרכה מוסרית כיצד ראוי לאכול אכילה מכובדת ומתונה, אלא ניתן לפרשו כחוק ייחודי לפסח (שאינו קיים בחגיגה ובשאר קודשים) – כדי לזכור במחשבה את פסח מצרים.[3]

---

3. החזקוני (שמות יב, מו) הציע כמה פירושים לאיסור שבירת עצם: "'ועצם לא תשברו' – להוציא ממנו המוח, שלא תבואו לידי איחור, כי כל עניינו דרך חפזון" – לכאורה כדעת הרמב"ם במורה נבוכים. "דבר אחר: ועצם לא תשברו בו לפי שהוא נאכל בחבורה וראוי לכל אחד ליטול חלקו, כתב לך שלא יקפיד איש על חלוקת העצם ואין לשברו" - כדעת החינוך שהיסוד הוא מניעת אכילה רעבתנית, אלא שהרעבתנות באה לידי ביטוי בהקפדה על חלקו בשותפות. לאחר מכן מביא החזקוני את הטעם של החינוך במפורש: "דבר אחר: דינו היה להיות נאכל על השבע כדי שיהא טעם הפסח בפיו, אם ישבור בו עצם נראה כרעבתן וגרגרן". לבסוף הוא הביא את טעמו של ריב"א: "ויש מפרשים: מה שהוא נאכל על השבע היינו כדי שלא יבא לידי שבירת עצם. ואין להקשות ויהא נאכל לתאבון כדי שלא יבא לידי נותר. דהא נותר יש לו תקנה בשריפה מה שאין כן בשבירה".

ד. עצם שאין עליה כזית בשר

במכילתא דרבי ישמעאל משמע לכאורה שאיסור שבירת עצם נוהג גם בעצם שאין עליה בשר:

> "עצם לא תשברו בו" למה נאמר, והלא כבר נאמר "ואכלו את הבשר בלילה הזה" [כלומר, רק את הבשר ולא את מה שבתוך העצמות]? ...או אינו אלא הבשר שבתוך העצם, הא מה אני מקיים "ועצם לא תשברו בו" – עצם שאין בו בשר או עצם שיש בו בשר? תלמוד לומר "ועצם לא תשברו בו" **בין שיש בו בשר בין שאין בו בשר**.

אולם הגמרא (פסחים פד ע"ב) מעמידה את דברי המכילתא בעצם שיש עליה בשר רק במקום אחד, משום שפשוט לה מסברה שעצם **יבשה לגמרי** אינה בכלל איסור שבירת עצם. וכך פסק הרמב"ם:

> אין חייבין אלא על שבירת עצם שיש עליו כזית בשר **או שיש בו מוח**, אבל עצם שאין בו מוח ושאין עליו כזית בשר אינו חייב על שבירתו. (רמב"ם, קרבן פסח י, ג)

נראה שפשיטות הגמרא היא משום ששבירת העצם היא דין בקרבן פסח, ורק הבשר מוגדר כ"קרבן", ולא העצמות. לכן פשוט לגמרא (ולרמב"ם) שהשובר עצם יבשה לא עבר על איסור שבירת עצם. וכך משמע גם מלשון רש"י (בפירושו לשמות יב, מו), שה"עצם" שהוזכרה בפסוק לאיסור היינו עצם הראויה לאכילה:

> "ועצם לא תשברו בו" – הראוי לאכילה, כגון שיש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם, אין עליו כזית בשר אין בו משום שבירת עצם.

לפי מה שביארנו בדעת הרמב"ם, שטעם איסור שבירת עצם הוא חוק מחוקי הפסח (זכר לחיפזון דמצרים) ואינו הדרכה לצורת אכילה ראויה ומוסרית, מובן מדוע יחול דין זה רק כאשר לפנינו "חפצא של קרבן", כלומר בשר הקרבן. אולם לפי הסוברים שטעם האיסור הוא משום פגם באכילה, שנראית כאכילת עניים – לכאורה אין משמעות לסוג העצם הנשברת, וכל שבירת עצם מראה שהאדם בהול באכילתו ואינו אוכל בנחת! וכך מקשה הרא"ש בפירושו לתורה לפסוק זה:

> "ועצם לא תשברו בו". לשון התלמוד פרש"י יש בו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם. ור"ל הפשט מאזהרת השבירה לפי שיראה רעבתן אם שובר העצמות של פסח שהפסח נאכל על השבע אם כן **כשאין עליו** כזית בשר למה אין בו משום שבירת עצם והלא יותר יראה רעבתן?

הרא"ש נשאר בקושייה, וכדי ליישבה הוא מביא פירוש אחר ששמע, הסותר את האמור בגמרא שאסור לשבור עצם כדי לאכול את המוח שבתוכה. לפי הפירוש המחודש שמביא הרא"ש האיסור המוזכר בגמרא נכון רק במקרה שיש לכל אחד מבני

החבורה כזית בשר. אולם כאשר חסר כזית לאחד מבני החבורה מותר לו לשבור את העצם על מנת לאכול את המוח שבתוכה:

> ושמעתי האי פירוש: נמנו חבורה על הפסח והמה מרובים כל כך שלא הגיע לחלק אחת מהם כזית אך צריך לחזור על המוח מהעצם לשברו, אין בו משום שבירת עצם. אבל אם יש עליו כזית בשר עובר ועובר, שיכול לצאת ידי חובה מכזית הבשר. כך שמעתי, אך לשון התלמוד לא משמע כן לפירושא.

נראה שאותו פירוש סובר שטעם האיסור הוא משום שנראה כרעבנות, וכאשר הברירה היא לא לאכול כלל – לא שייך כאן כל צד רעבתנות, שהרי לא נשאר לו כל בשר ומדוע יימנע מלאכול את הקרבן.

ה. שבירת עצם דרך אכילה

כאמור לעיל, הגמרא בפסחים פה ע"א לומדת מייתור הציווי על איסור שבירת עצם בפסח שני – לרבות איסור שבירת עצמות על מנת לאכול את המוח שבהן. במסכת זבחים לומדת הגמרא מכאן ש"אין עשה דוחה לא־תעשה". כיצד ניתן ללמוד מכאן לשאר מקומות, הרי קי"ל שעשה דוחה לא־תעשה רק כאשר העשה 'מתנגש' עם גוף הלאו, אבל אסור לעבור על לאו כדי לאפשר קיום מצוות עשה לאחר מכן. ואם כן, כיצד למדה הגמרא מכאן לשאר דיני קודשים, הרי כאן ה'עשה' הוא אכילת המוח של העצם, ואילו שבירת העצם אינה אלא פעולה המאפשרת את אכילת המוח לאחר מכן!

> בפרק דם חטאת בזבחים (צז ע"ב) יליף מהכא דאין עשה דוחה לא תעשה בקדשים מדכתב רחמנא גבי פסח "ועצם לא תשברו בו". וקשה, היכי יליף מינה, ואמאי נמי צריך קרא הכא, הא בעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה!
> (תוספות, פסחים פה ע"א ד"ה כשהוא)

על דברי התוספות הללו הקשה השפת־אמת: הרי מצינו אכילת מוח הנעשית תוך כדי שבירת העצם בדרך אכילה – בעצמות רכות, ומכיוון שגם עצמות אלו לכאורה כלולות בכלל האיסור, אם כן ברור כיצד למדה הגמרא מאיסור שבירת עצם שאין עשה דוחה לא־תעשה, ואם כן תמוהה היא קושיית התוספות!

ומתרץ השפת־אמת שני תירוצים:

> וי"ל דאין חייב **משום שבירת עצם** אלא **בכדרך שבירה** ולא בכה"ג. [אכן ברמב"ם (קרבן פסח י,ט) מבואר דבכה"ג נמי חייב ע"ש].
> ולדעת הפוס' **דבמצות אכילה אין יוצאין שלא כדרך**, י"ל דאכילת מוח עם העצם הוי שלא כדרך וא"כ לא מקיים העשה בכה"ג.

לפי התירוץ הראשון, התוספות סבורים ששבירת עצמות רכות דרך אכילה אינה "**דרך שבירה**" ולכן אינה בכלל האיסור; ולפי התירוץ השני, אכילת עצמות יחד עם המוח אינה "**דרך אכילה**" ולכן אין העשה מתקיים על ידו.

השפת־אמת מעיר שגם אם התוספות סבורים שאין איסור שבירת עצם בעצמות רכות, הרמב"ם חולק על כך, וזו לשונו:

> היה גדי קטן ורך שעצמותיו רכים, לא יאכל אותן, שזה שובר עצם ואם אכל לוקה, שאחד השובר עצם קשה או עצם רך... (רמב"ם, קרבן פסח י,ט)

את החידוש שחידש השפת־אמת בדעת התוס' ניתן אולי לתלות בשיטתם – שעיקר איסור שבירת עצם הוא מפני שנראה הדבר כרעבתנות, ולכן בעצמות רכות שהכול רגילים לשוברן לא הקפידה התורה. אולם לשיטת הרמב"ם שהטעם הוא נובע מהחפצא של הקרבן (לדמותו לפסח מצרים), יש לומר שהתורה לא חילקה ואסרה כל שבירת עצם.

ו. השובר עצם אחר זמן אכילה

לגבי השובר עצם מקרבן פסח בזמן שהקרבן אינו ראוי לאכילה, כתב הרמב"ם:

> ... אחד השובר את העצם בלילי חמשה עשר או ששבר בו עצם מבעוד יום או ששבר אחר כמה ימים – הרי זה לוקה. (רמב"ם, קרבן פסח י, א)

וכן כתב בספר החינוך (מצוה טז) לגבי שבירת עצם **אחר** זמן אכילה. אולם בניגוד לדעת הרמב"ם, לא התייחס החינוך לדינו של השובר עצם **קודם** זמן האכילה (מבעוד יום). המנחת־חינוך שם כותב שהחינוך אינו חולק על הרמב"ם, ורק קיצר בלשונו.

מאידך ב'דעת זקנים מבעלי התוספות' (שמות יב, יא) מובאת שיטה החולקת על זה:

> "ואכלתם אותו בחפזון". תקנו חכמים שיהא נאכל על השבע. והטעם מפרש בירושלמי משום דכתיב "ועצם לא תשברו בו" וכשאדם רעב יש לו לחוש לשבירת עצם ופרק כיצד צולין מסיק שאין חיוב שבירת עצם נוהג אלא בשעת אכילת הפסח.

למעשה, על פי אביי בפסחים (פד ע"ב) הדבר עומד במחלוקת תנאים, וקצת תמוה ש'דעת זקנים' נקט דווקא כשיטת רבי.

גם כאן ניתן לתלות מחלוקת זו במהות איסור שבירת עצם. לדעת הרמב"ם, שהאיסור הוא חוק **מחוקת הפסח** ואינו קשור ל"הלכות אכילת הפסח" מובן מדוע איסור חל גם לאחר זמן אכילה. אולם לדעת החינוך שאיסור שבירת עצם בפסח הוא דין בדיני **אכילת הקרבן**, יש מקום לומר שמחוץ לזמן אכילה לא יחול האיסור.

ז. איסור שבירת עצם בפסח טמא

במשנה נאמר שאין לוקין על שבירת עצם בפסח **טמא**. נחלקו התנאים (ת"ק ורבי) בברייתא האם הסיבה לכך היא משום שהוא "פסול" או משום ש"אינו ראוי לאכילה":

> תנו רבנן: "ועצם לא תשברו בו", בו – בכשר ולא בפסול. רבי אומר: "בבית אחד יאכל ועצם לא תשברו בו", כל הראוי לאכילה יש בו משום שבירת עצם, ושאין ראוי לאכילה – אין בו משום שבירת עצם. (פסחים פד ע"א)

לדעת רבי ירמיה, מחלוקת ת"ק ורבי היא לגבי **פסח הבא בטומאה**, שהתורה חייבה את אכילתו למרות היותו פסול ע"פ ההגדרות הרגילות, ולכן ת"ק סובר שאין בו איסור שבירת עצם, כדין פסח שנטמא, ורבי סובר שמכיוון שהתורה ציוותה לאוכלו חלים עליו כל דיני האכילה, כולל איסור שבירת עצם:

> מאי בינייהו? אמר רבי ירמיה: פסח הבא בטומאה איכא בינייהו. למאן דאמר כשר – האי פסול. למאן דאמר ראוי לאכילה – האי נמי ראוי לאכילה הוא.

בהמשך הגמרא נדחית אמנם הבנתו של רבי ירמיה, והמחלוקת מועמדת באופן שונה, אך הרעיון העקרוני לחלק ביניהם לכאורה במקומו עומד. נראה שהסבר המחלוקת אליבא דרבי ירמיה תלוי בדברים האמורים לעיל. אם טעם איסור שבירת עצם הוא הדרכה ל"גברא" כיצד לאכול אכילה נכונה (ללא רעבתנות), מה לי קרבן פסח שבא בטהרה מה לי קרבן פסח שבא בטומאה, ואם כן יהיה אסור לשבור עצם גם בקרבן פסח שבא בטומאה. אולם אם האיסור הוא חוק מחוקת הפסח הנובע מה"חפצא של הקרבן", יש מקום לומר שאינו חל על פסח טמא.[4]

גם לאחר שהסיקה הגמרא שלכו"ע אין לוקים על פסח שבא בטומאה, עדיין אנו רואים שישנה סברה גדולה לכרוך את איסור שבירת עצם באכילת הפסח **ולאוסרו** גם בפסח הבא בטומאה, מכיוון שנאכל. המנחת־חינוך (מצוה טז) העלה הווא־אמינא שאמנם אין לוקין על שבירת עצם פסח טמא, אך הדבר אסור מדאורייתא:

> והנה במשנה ובר"מ מבואר דפסח שבא בטומאה אין לוקין וכן בברייתא מבואר שם דחייב על הכשר ואינו חייב על הפסול. נראה לכאורה דאפשר דחיוב ליכא, אבל איסורא איכא, ואפשר אף איסור דאורייתא. ובפרט במשנה מבואר: "אבל המותיר בטהור והשובר בטמא אין לוקין", והמותיר בטהור עובר על ל"ת רק דאין לוקין מחמת לאו שאין בו מעשה, עיין שם, א"כ מדכלל שובר בטמא עם המותיר אפשר ג"כ דאין לוקין אבל איסורא איכא.

---

4. ראה רלב"ג על התורה (שמות יב, מו): "ואולם הפסח שבא בטומאה – כבר הוסר הכבוד ממנו עד שכבר יאכלוהו הטמאים... ולזה לא הקפידה התורה אם ישבר בו עצם".

אולם למסקנה דחה המנחת־חינוך הווא־אמינא זו, מפני שאותה הדרשה שמיעטה פסח טמא לא התייחסה רק לעונש אלא לעיקר הלאו האמור בתורה:

> אך באמת מהיכי תיתי יהיה בו איסור, כיון דנתמעט בקרא א״כ גם איסור לית ביה... א״כ נראה דאין שום איסור. ודוקא פסח שבא בטומאה דהוא טמא מתחלה, אבל בא בטהרה ונטמא אחר זריקה יש בו משום שבירת עצם כמבואר לקמן בה״י.

ח. שבירת עצם בקרבן פסח פסול

את מחלוקת ת״ק ורבי המובאת לעיל, העמיד רב יוסף בקרבן פסח שהיה ראוי לאכילה ונפסל.

> רב יוסף אמר: ....אלא: היתה לו שעת הכושר ונפסל איכא בינייהו. למאן דאמר כשר – הא כשר הוא, למאן דאמר ראוי לאכילה – הא השתא לאו ראוי לאכילה הוא.

לפי רב יוסף הסברא הפוכה. לפי ת״ק איסור שבירת עצם הוא חוק מחוקת הפסח, ומכיוון שכבר חל שם קרבן עליו – חל גם איסור שבירת עצם, ולכאורה אינו צריך להיות מופקע ממנו לאחר שנפסל. ואילו לפי רבי, מכיוון שבפועל אין בו היתר אכילה ואין שום חשש לרעבתנות, לא שייך בו איסור שבירת עצם.

אמנם אביי דחה את העמדתו של רב יוסף, אבל יש ברייתא הנוקטת כשיטת רב יוסף בדברי רבי (שם):

> דתניא, רבי אומר: ״בבית אחד יאכל ועצם לא תשברו בו״ – על הכשר הוא חייב ואינו חייב על הפסול. היתה לו שעת הכושר ונפסל בשעת אכילה – אין בו משום שבירת עצם...

עניין זה מוזכר אף בתוספתא (אשר הובאה גם בפסחים פג ע״א):

> פסח כשר חייבין עליו משום שבירת עצם, פסח פסול אין חייבין עליו משום שבירת העצם. ר׳ יעקב אומר: היתה לו שעת כושר ונפסל חייבין עליו משום שבירת העצם. ר׳ שמעון אומר: אף על פי שהיתה לו שעת הכושר ונפסל אין חייבין עליו משום שבירת העצם... (תוספתא פסחים [ליברמן] ו, ט)

נמצא שרבי שמעון למד כשיטת רבי אליבא דרב יוסף, וכן נראה להסביר את המחלוקת כמו שהעלינו.

למעשה הרמב״ם פסק כשיטת רבי יעקב:

> פסח שהוא נא או מבושל ושבר בו את העצם – לוקה. אפילו נפסל בטומאה ויציאה וכיוצא בהם יש בו איסור שבירת העצם. במה דברים אמורים? כשהיתה לו שעת הכושר ונפסל, אבל אם לא היתה לו שעת הכושר, כגון שנתפגל או נעשה מחשבת זמן או מחשבת שינוי השם, אין בו משום שבירת העצם. (רמב״ם, קרבן פסח י, ו)

אפשר לומר שהרמב"ם נאמן בזה לשיטתו, שאיסור שבירת עצם נועד להזכיר את חיפזון מצרים, כחלק מחוקת הפסח, ואינו הדרכה מעשית בדיני אכילת הפסח, ולכן גם כאשר הפסח אינו נאכל – האיסור עומד במקומו.

ט. הפוגם כדי חגירת ציפורן בעצם של קרבן פסח

הגמרא בחולין מרחיבה את איסור שבירת עצם וכוללת בו גם איסור עשיית פגם בעצם, ואפילו פגם קטן – כל שמורגש ע"י הציפורן.

> אמר רבי שמעון בן לקיש: שלש פגימות הן: פגימת עצם בפסח, פגימת אוזן בבכור, פגימת מום בקדשים; ורב חסדא אמר: אף פגימת סכין. (חולין יז ע"ב)

ופירש רש"י שם: "פגימת עצם בפסח – לעבור עליה בלאו דעצם לא תשברו בו". הרמב"ם לא פסק דין זה, וכבר הקשה עליו המנחת־חינוך במצוה טז:

> וער"מ פ"ז מהב"מ מביא זה לענין פגם בקדשים ובבכור דהם שוים ע' סוגיא שם וגם גבי מזבח פ"ג מה' בהב"ח.... ותמיה לי מאד על שלא הביא הר"מ ד"ז כאן דבשבירה כחגירת צפורן עובר בלאו זה ופחות מזה אינו עובר... ופלא על נו"כ הר"מ שלא הרגישו בזה. עכ"פ הדין דין אמת, דבעושה בעצם פגם כדי חגירת צפורן עובר בלאו זה, ופחות מזה אינו עובר, וצ"ע. (מנחת חינוך, מצווה טז)

ואף המאירי הרגיש בשתיקת הרמב"ם בעניין זה, וקצת משמע ממנו שהרמב"ם חולק וסובר שאינו עובר אלא בשבירה גמורה:

> כשם שפגימת הסכין שיעורה בכדי שתחגור בה צפורן כך פגימת אבני המזבח שיעורה בכך... וכן כל מום הנזכר בבהמת קדשים לפסלה בהקרבה בענין פגימה כגון נפגמה שפתו וכיוצא באלו. אף שבירת עצם בקרבן פסח יש מי שאומר שעובר עליה בפגימה של שיעור זה, ויש חולקים אלא אם כן בשבירה גמורה. ומגדולי המחברים לא הביאוה. (בית הבחירה למאירי, חולין יח ע"א)

לכאורה מחלוקת זה גם תלויה בשני הצדדים שלנו: אם זה חוק מחוקת הפסח ונובע מקדושתו המיוחדת – יש מקום להשוות בין שבירת עצמות ובין הטלת מום בקודשים ופגימת אבני מזבח. אבל אם זו הלכה בהלכות אכילה למניעת אכילה רעבתנית, לא צריכה להיות כל משמעות לשריטה הנעשית בעצם, שהרי גם באכילה נורמלית הדבר יכול לקרות ונדרש זהירות מיוחדת לכך שזה לא יקרה.

אמנם כאן דווקא הרמב"ם הוא שאינו מזכיר את איסור פגימת עצם כדי חגירת ציפורן, אע"פ שבשאר מקומות ראינו שהרמב"ם מבין את איסור שבירת עצם כחוק מחוקת הפסח ולא כסייג בדיני אכילה, והדברים צריכים עיון.